

УДК 346:334.7+347.72

Марущак Я. С., НУ «ОЮА»

КОРПОРАТИВНЕ ПРАВО УКРАЇНИ XX СТОЛІТТЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА СУЧАСНОГО ЕТАПУ ЙОГО РОЗВИТКУ

Розглянуто історичні віхи становлення корпоративного права України у XX – на початку XXI століть. Коротко охарактеризовано стан корпоративного права України під час знаходження під владою Російської імперії на початку XX ст. Досліджено радянський період існування корпоративного права України. Визначено особливості переходу від радянської системи до сучасного етапу розвитку корпоративного права України у контексті європейської інтеграції.

Розвиток корпоративного права України завжди залежав від певних суспільних відносин, які були спрямовані на отримання прибутку. Це означає, що економічна спрямованість діяльності людства, певною мірою, ставала рушійною силою для становлення корпоративних відносин. З давніх часів люди зрозуміли, що необхідно об'єднувати свої ресурси, як в об'єднанні коштів, так і

в об'єднанні власних зусиль та праці, кінцевим результатом таких зусиль мало стати отримання прибутку, який потім ділився між всіма членами таких спілок. Отже, виникала й необхідність створення певних норм, якими б регулювались аспекти такої діяльності, та вирішувалися б конфлікти між членами таких організацій.

Важливий у методологічному плані системно-структурний підхід до з'ясування організаційно-правових форм юридичних осіб, якими саме і є корпорації, на думку К. О. Кочергіної, полягає в тому, що вони формуються внаслідок, по-перше, вимог функціонування у рамках певного соціально-економічного укладу, по-друге, специфіки вимог відповідного стану економічного розвитку національної економіки і, по-третє, правових традицій, рівня розвитку правових доктрин і національного законодавчого регулювання у цій сфері, глибини процесу міжнародно-правової уніфікації, а також адаптації відповідних правових норм [3, с. 51].

Важливим фактом у розвитку як корпоративного права, так й інших галузей національного права, було те, що території сучасної України за історичними обставинами перебували в складі різних держав. У XX столітті Україна пройшла шлях від знаходження під владою Російської імперії, Австро-Угорської імперії, переходу до складу СРСР, і, врешті-решт, до набуття незалежності. У наших попередніх публікаціях [5] ми розглядали генезу українського корпоративного права під час знаходження українських земель у складі Російської імперії, Австро-Угорської імперії, тому логічним постає продовження висвітлення історичного підґрунтя сучасного корпоративного права України.

Отже, метою цієї статті є висвітлення особливостей розвитку корпоративного права України у XX – на початку XXI століття (частково захоплюючи спроби створення корпоративних норм у Російській імперії, досліджуючи правове регулювання корпоративних відносин у СРСР і переходячи до сучасного українського законодавства щодо корпоративних відносин).

Уряд Російської імперії на початку XX століття робив багаточисленні спроби по виявленню, доопрацюванню та усуненню недоліків у діяльності корпорацій, але всі намагання закінчувалися тим, що постійно знаходилися причини відхилення або повернення їх на доопрацювання. Звісно, законопроекти були дуже далекі від ідеальних, оскільки навіть сам правовий статус корпорацій був визначений безсистемно. Необхідно зазначити, що розбіжності

між ними не мали правового характеру. Дуже частим явищем був несправедливий підхід до регулювання окремих сторін діяльності корпорацій. Для прикладу можна зазначити, що занадто розширювалися права засновників і тих осіб, які здійснювали управління ними, звичайні ж акціонери практично залишалися без права голосу. Залишалися поза уваги такі важливі питання, як керівництво, загальні збори, органи контролю, кримінальна відповідальність за шахрайство тощо. Законопроекти не розглядали й питання запобігання спекуляцій з акціями, а тим більше, не встановлювали за це ніяких санкцій. Важливу роль відіграло те, що уряд завжди ставав на бік засновників, знижував підприємницьку ініціативу та не захищав простих вкладників від свавілля. Загалом, усі проекти мали одну мету. Вони були спрямовані на обмеження розвитку акціонерних товариств, а не сприяли йому. Виходячи з цього, мабуть, не слід жалкувати з приводу того, що жоден із цих проектів не став законом [1, с. 23].

Значним проривом в законодавстві того часу став Торговий статут (1903 р.) Даний законодавчий акт вже розглядав питання про види товариства. Стаття 55 Торгового статуту зазначала наступні види: повне товариство; акціонерне товариство; товариство на вірі.

В 1910 р. приймається «Звід цивільних законів». Він частково регулює деякі питання, які стосуються товариств. Необхідно зазначити, що законодавцем було ухвалено ряд спеціальних законів. Даними нормативно-правовими актами зазначалося про правила організації і скликання загальних зборів і реквізиторних комісій акціонерних кредитних установ, торгово-промислових товариств і пайових товариств.

На початку ХХ ст. була розроблена теорія юридичної особи, яка виникла, зокрема, завдяки праці Г. Ф. Шершеневича [4, с. 49]. Наприклад, на основі тогочасного законодавства та практики Сенату, Г. Ф. Шершеневич робив наступний поділ товариств: артільне; повне; командитне; акціонерне; товариство на паях (близький аналог нинішнього товариства з обмеженою відповідальністю). Також Г. Ф. Шершеневич зазначав про падіння корпоративних підвалів купецтва, вказуючи на розмивання купецтва як суспільного стану. Це було обумовлено вищезазначеним нормативно-правовим актом від 1898 р. [9, с. 103]

Товариства на паях Г. Ф. Шершеневич визначав як початок утворення нового виду господарських товариств – товариства з об-

меженою відповідальністю: «в останній час виникає у нас немало товариств на паях, які за своєю юридичною природою нічим не відрізняються від акціонерних товариств. Фактично розбіжність зводиться до наступного: а) вклад в акціонерних товариствах приймає форму акції, в товариствах на паях він значиться по книгам; б) в товариствах акціонерних ціна акції звичайно невелика, рідко більша 500 руб., в товариствах на паях одиниці вкладів визначаються в декілька тисяч; с) тому число учасників в товариствах акціонерних більше, в товариствах на паях воно не велике. Абсолютно правий Сенат, стверджуючи, що основою пайового товариства, як і акціонерної компанії, є обмежена відповідальність, якою обумовлюється вся будова і організація товариства. Тому жодної різниці між тими і іншими з точки зору закону не існує: це один вид товариства по основам, формі і по характеру» [9, с. 103].

Описуючи історію і взаємопов'язаність цивільного і господарського права в Русі, потім Росії, Г. Ф. Шершеневич зазначив: «В Росії не було історичних підстав до відособлення торгового права» [9, с. 103].

Радянський історичний період характеризувався для корпоративного права як період занепаду. Але це торкнулося не тільки корпоративного права але й багатьох інших галузей правових наук.

Період, в який радянською владою проводилася політика НЕПу на територіях країн СРСР, почався з того, що активно відкривалися та функціонували різні товариства та кооперативи. Це було закріплено і на законодавчому рівні. Для прикладу, Цивільний кодекс УРСР 1922 р. [8] в X розділі легалізував діяльність таких товариств. Тут висвітлювалися, зокрема, товариства з обмеженою відповідальністю та акціонерні товариства (або, як їх ще називали, товариства на паях). Статті 276-366 Цивільного кодексу УРСР вказували на порядок їх створення, порядок їх функціонування та порядок їх ліквідації [7].

Важливим документом того часу, про який необхідно згадати, є Положення про акціонерні товариства від 17 серпня 1927 р. Цей нормативно-правовий акт, на відміну від Цивільного кодексу 1922 р., більш детально та ґрунтовно регулював діяльність акціонерних товариств. Але, даний законодавчий акт не мав на меті розвиток та удосконалення комерційних відносин, які почали з'являтися того часу. Цей документ був один із перших пунктів в плані переходу з приватної власності до державної. З нього

почалось згортання корпоративних відносин, тому що панівною формою власності ставала державна власність. Положення 1927 р. декларувало, що метою державних товариств є не формування капіталу, а господарська діяльність. Щодо акцій цей акт закріпив те, що вони не передавалися з рук в руки як товар, а в більшій мірі відігравали роль паїв, метою яких було об'єднання суб'єктів. Ще одним важливим моментом, було те, що вищевказані акції не котирувалися на біржі. Державні й змішані акціонерні товариства тільки за формою були акціонерними товариствами, а по суті зберігали риси державного підприємства. Змішані товариства в Положенні розглядалися, лише як перехідна сходинка до державних товариств [1, с. 26].

Починаючи з кінця 1920-х рр., а особливо в 1930-х рр., згорталися корпоративні відносини в економіці СРСР, єдиною та головною серед форм власності стала державна власність. Єдиним суб'єктом господарських відносин стало державне підприємство. В цей період досить активно ліквідовувалися господарські товариства, відбувалося перетворення промислових кооперацій у державні підприємства, а пізніше одержавлення колгоспів.

У СРСР в період з 1930-х рр. і до 1985 р. функціонували лише три акціонерних товариств, які були створені ще в 1924 р., а саме:

- Банк для зовнішньої торгівлі СРСР (пізніше - Зовніш-економбанк СРСР);
- Всесоюзне акціонерне товариство «Інтурист»;
- Акціонерне товариство СРСР з іноземного страхування (Індержстрах).

Ці товариства з усіх рис акціонерних товариств мали тільки назву «акціонерні» і більше нічого спільного із ознаками акціонерного товариства у них не було. Фактично ці товариства були унітарними державними підприємствами.

В 1987-1989 рр. на підставі постанов Ради Міністрів СРСР створюються підприємства, які об'єднували вітчизняних та іноземних суб'єктів господарської діяльності. За своїми ознаками ці підприємства мали риси господарських товариств, але тогочасне законодавство закріплювало їх як окрему організаційно-правову форму підприємницької діяльності.

Закон «Про кооперацію в СРСР» 1988 р. повернув, закріпив та регламентував створення малих підприємств. Згодом були прийняті ще декілька нормативно-правових актів, які регулювали

комерційну діяльність. З цього моменту починається масова поява підприємницьких структур, що на той час ще не були господарськими товариствами, а в основному були кооперативами та малими підприємствами.

У 1990 р. Радою Міністрів СРСР приймається рішення про перехід державних підприємств в акціонерну форму власності. Досить відомим прикладом було перетворення виробничого об'єднання «КамАЗ» в акціонерне товариство.

19 червня 1990р. Рада Міністрів СРСР приймає положення, які закладають правове підґрунтя для розвитку корпорацій та пов'язаних з ними економічних відносин Положення про акціонерні товариства і товариства з обмеженою відповідальністю та Положення про цінні папери [6].

Після прийняття цих нормативних актів, в країнах СРСР активно починають створюватися та функціонувати численні господарські товариства. В Україні того часу налічувалося 166 господарських товариств, 139 товариств з яких були з обмеженою відповідальністю, а всі інші товариства акціонерними.

Після розпаду СРСР і здобуття Україною незалежності перед нашою державою стояла складна задача переходу від одного економічного устрою до іншого, ринкового. Значною мірою це стосувалося і корпоративного права. Перед тогочасним законодавцем стояла дуже важка задача, по суті, заново створити корпоративне законодавство.

Того часу було прийнято низку нормативно-правових актів: Закон України «Про підприємства в Україні», Закон України «Про підприємництво», Закон України «Про господарські товариства», Закон України «Про державне регулювання ринку цінних паперів», Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» та інші акти. Вони визначали правовий статус товариств, правовий режим цінних паперів. Цими актами закріплювалися корпоративні права учасників товариств. Пізніше були прийняті і інші не менш важливі нормативно-правові акти, а саме Закон України «Про кооперацію», Закон України «Про споживчу кооперацію», Закон України «Про власність». Ці та інші акти визначали режим майна споживчих товариств та кооперативів, які вели свою діяльність в сільськогосподарській сфері.

Важливим для вітчизняного корпоративного права було прийняття низки законодавчих актів, які були направлені

на приватизацію: Закон України «Про приватизаційні папери», Закон України «Про приватизацію державного майна», Закон України «Про приватизацію невеликих державних підприємств». Завдяки вищезгаданим нормативно-правовим актам почали засновуватися відкриті акціонерні товариства, які на той час були значних розмірів, оскільки відкривалися на базі власності державних підприємств.

На жаль, період 1994-1996 рр. характеризував себе негативно для корпоративних відносин. Це виявилось не тільки прогалинами в законодавстві та неповнотою положень, які існували на той час, але й тими неоднозначними суспільними відносинами, які були характерні для того часу. Навмисно відбувалося розорення корпорацій. Дуже частими явищами були зловживання повноваженнями як з боку керівних органів товариств, так і з боку звичайних їх учасників.

З 1996 р. по 2000 рр. надиктовані умовами того часу обставини, вимагали від законодавця розроблення нормативних актів, які б детально регламентували корпоративні відносини. Норми корпоративного законодавства потребували доповнення та перегляду більшості положень.

Діючий на той час Цивільний кодекс УРСР 1963 р. вже не міг відповідати часу та регулювати ті правові відносини, які набирали обертів в нашій країні. Зловживання учасниками своїми корпоративними правами продовжувало знаходити своє відображення в тогочасній реальності. Гострою проблемою було і те, що вищезазначені дії викликали недовіру іноземних інвесторів, що призвело до небажання їх інвестувати кошти в українську економіку. Це потребувало, швидких та рішучих законодавчих дій з боку тогочасної влади.

Реакцією законодавця стало прийняття нових Цивільного кодексу та Господарського кодексу. Ці кодекси характеризувалися низкою новацій в корпоративному праві. Це можна із певністю назвати етапом розвитку та становлення сучасного корпоративного права.

Але існували і недоліки, які супроводжувались в застосуванні на практиці цих кодексів. Цивільний кодекс України мав спеціальний розділ, який регулював діяльність господарських товариств. Проблема полягала в тому, що положення даного кодексу, суперечили положенням Господарського кодексу України, а в більшій

своїй мірі дублювали одне одного. У главі 8 ЦК сформульовано деякі загальні положення про господарські товариства (поняття та види, майно господарського товариства, права та обов'язки учасників тощо), а також визначено правовий статус повного (статті 119-132), командитного товариства (статті 133-139), товариства з обмеженою (статті 140-150) та додатковою (ст. 151) відповідальністю, акціонерного товариства (статті 152-162). Правовому статусу виробничих кооперативів як виду підприємницьких товариств присвячено статті 163-166 ЦК. У Господарському кодексі України основною організаційно-правовою формою суб'єкта господарювання визнане підприємство (за ст. 191 нового ЦК підприємство як єдиний майновий комплекс розглядається як об'єкт цивільних прав, а не суб'єкт майнових правовідносин). Про господарські товариства йдеться у главі 9 ГК, в якій дано визначення поняття та названо види господарських товариств, їх установчі документи, вимоги щодо державної реєстрації, наведено деякі положення про власність (фонди) господарського товариства, права та обов'язки учасників товариства тощо (статті 79-92 ГК). Уперше окремим положенням визначено зміст корпоративних прав (ч. 1 ст. 167 ГК).

Отже, як видно зі змісту положень про господарські товариства і виробничі кооперативи, закріплених у ЦК і ГК України, ці положення переважно дублюють одне одного. У статті 92 ГК зазначено, що порядок створення та діяльності окремих видів господарських товариств регулюється ГК, ЦК України та іншими законами [2, с. 25].

Ще одним недоліком даних кодексів були суперечності, які виникали в регулюванні одних і тих самих питань, що призвело до непорозуміння в застосуванні цих положень в юридичній практиці. Для прикладу можна навести такі недоліки: переважні права акціонерів на придбання ними акціями; передача прав за цінними паперами; поділ на окремі види акціонерних товариств; прийняття рішень керівництвом товариств.

Потрібно сказати, що науковцями неодноразово наголошувалося на проблемі розбіжностей у Цивільному та Господарському кодексах, які регулювали однакові питань, але при цьому пропонували кардинально різні шляхи їх вирішення. Також незрозумілим залишалося питання, яким з цих кодексів потрібно керуватися при розгляді однакових питань. Результатом стало те, що одне і те саме питання судами тлумачилося зовсім по-різному. Розбіжності

в судових рішеннях щодо однакових питань призводили до непорозуміння в діяльності юристів-практиків.

Виходом із цієї ситуації стала судова практика вирішення корпоративних конфліктів Верховним Судом України та Вищим господарським судом України, які в своїх роз'ясненнях давали відповіді на питання, як вирішувати певні види спорів, та яким саме кодексом слід при цьому керуватися.

Законодавець, розуміючи важливість та необхідність регулювання норм корпоративного права, приймає низьку нормативно-правових актів, які увійшли в історію української правової науки як рішучі позитивні кроки в регулюванні корпоративних відносин – Закони України «Про акціонерні товариства» від 19.09.2008р., «Про цінні папери та фондовий ринок» від 23.02.2006 р. Наразі продовжується внесення змін до законодавчих актів, які регулюють корпоративну діяльність.

Після подій Євромайдану, які відбулися в нашій країні в 2014 р. Президентом України було підписано Угоду про асоціацію з Європейським Союзом, що означало початок інтеграції нашої держави до Європейського Союзу. Ця визначна угода потребує значного оновлення законодавчої бази нашої держави та внесення змін до існуючих нормативно-правових актів. Це стосується і норм, які регулюють відносини в сфері корпоративних правовідносин. Постає необхідність повного перероблення норм, які існують, і приведення їх до узгодження з нормами, що ефективно функціонують в законодавстві держав-членів Європейського Союзу.

Перші кроки на шляху приведення корпоративного права України до європейських стандартів вже почалися, і ці кроки мають позитивні результати для нашого сьогодення. Для прикладу можна навести Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення бізнесу (дерегуляція)» від 12.02.2015 р., яким знешкоджуються багато бюрократичних перешкод, що раніше, на жаль, були однією із основних причин відмови від зайняття комерційною діяльністю в нашій країні.

Бібліографічний список:

1. Кибенко Е. Р. Корпоративное право Украины : учеб. пособ. / Е. Р. Кибенко. – Х. : Фирма «Эспада», 2001. – 288 с.
2. Корпоративне право України : підручник / [В. В. Луць, В. А. Васильєва, О. Р. Кібенко та ін.] ; за заг. ред. : В. В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 379 с.

3. Кочергина Е. А. Содержание организационно-правовых форм предпринимательских обществ: интересы, функции, правовое средства: монография / Е. А. Кочергина. – Харьков : Основа, 2005. – 236 с.
4. Кравцов О. В. Генезис і розвиток корпоративного права на території України: від давньоруського права до законодавства початку ХХ століття / О. В. Кравцов // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. – 2013. – № 6-1. – Том 2. – С. 48-51.
5. Марущак Я. С. Історичний огляд корпоративних прав та обов'язків в Австро-Угорській, Російській імперії та СРСР / Я. С. Марущак // Вісник Південного регіонального центру НАПрН України. – 2016. – № 9. – С. 90-95.
6. Об утверждении Положения об акционерных обществах и обществах с ограниченной ответственностью и Положения о ценных бумагах : Постановление Совета Министров СССР № 590 от 19.06.1990 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0590400-90>
7. Обліково-аналітичні аспекти основних операцій акціонерного товариства: теорія і практика : монографія / Н. С. Акімова, О. О. Говоруха, О. В. Топоркова, Т. О. Євлаш. – Харків : ФОП Бровін О. В., 2016. – 306 с.
8. Цивільний кодекс УРСР 1922 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://drive.google.com/file/d/0B4Jol7u6WEiLZTQxcG1wODJIR00/view>
9. Шершеневич Г. Ф. Учебник русского гражданского права (по изданию 1907 г.) / Вступительная статья, Е. А. Суханов. – Москва : Фирма «СПАРК», 1995. – 556 с.

Рассмотрены исторические вехи становления корпоративного права Украины в XX – нач. XXI вв. Кратко охарактеризовано состояние корпоративного права Украины во время нахождения под властью Российской империи в начале XX в. Исследован советский период существования корпоративного права Украины. Определены особенности перехода от советской системы к современному этапу развития корпоративного права Украины в контексте европейской интеграции.

The historical milestones of the formation of Ukrainian corporate law in the XX – XXI centuries are described. The state of corporate law of Ukraine while being under the rule of the Russian Empire in the early XXth century is briefly described. The soviet period of the Ukrainian corporate law is researched. The features of the transition from the soviet system to the current stage of development of Ukrainian corporate law in the context of European integration are marked.

Стаття надійшла до редколегії 01.12.2016